

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fecr Yayınları: 224

Şİİ/USÛLÎ GELENEĞİN KUR'AN YORUMU
(Şerif Murtazâ Örneği)

Dr. Mehmet Zülfi CENNET

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj & Kapak
FCR

Baskı & Cilt
AYDAN BASIM ve YAYIM LTD. ŞTİ.
Örnek Sanayi Sitesi Alinteri Bulvarı
364. Sokak No: 4 Ostim/ANKARA
Tel: 0312.354 46 27-28

1. Baskı: Ekim 2016

ISBN: 978-605-9652-11-7

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA
Tel: (0312) 310 08 60 (pbx) - Fax: (0312) 311 47 89
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

ŒII/USÛLÎ GELENEĞİN KUR'AN YORUMU

(Œerîf Murtazâ Örneği)

Dr. Mehmet Zülfi CENNET

Ankara 2016

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	9
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞERİF EL-MURTAZÂ: YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, İLMÎ ŞAHSİYETİ, ESERLERİ VE MEZHEBÎ EĞİLİMİ.....	17
1.1. Yaşadığı Dönem (355-436): Siyasî, Sosyal, İktisadî ve İlmî Hayat 17	
1.1.1. Siyasî Atmosfer (Büveyhîlerin Hilâfet Merkezine Hâkimiyeti)17	
1.1.2. Sosyal Hayat.....	26
1.1.3. İktisadi Hayat.....	31
1.1.4. İlmî ve Kültürel Hayat.....	35
1.2. Şerîf el-Murtazâ'nın Hayatı, İlmî Kişiliği, Eserleri ve Mezhebî Eğitimi.....	42
1.2.1. Hayatı.....	42
1.2.2. Şahsiyeti.....	50
1.2.3. İlmî Kişiliği, Hocaları, Öğrencileri ve Eserleri.....	51
1.2.3.1. İlmî Kişiliği.....	51
1.2.3.2. Hocaları.....	54
1.2.3.3. Öğrencileri.....	58
1.2.3.4. Eserleri.....	61
1.2.3.4.1. Kendisine Nispeti Kesin Olan Eserleri.....	62
1.2.3.4.1.1. Tefsîrle İlgili Eserleri.....	62
1.2.3.4.1.2. Fıkıh ve Usûlle İlgili Eserleri.....	66
1.2.3.4.1.3. Kelâmıla İlgili Eserleri.....	69
1.2.3.4.1.4. Dil ve Edebiyatıla İlgili Eseri: Divânü'ş-Şerîf el-Murtazâ.....	71
1.2.3.4.2. Kendisine Nisbeti Kesin Olmayan Eserler.....	73
1.2.4. Mezhebî Eğilimleri.....	75
1.2.4.1. İtikâdî Mezhebi: Şiîliği ve Mu'tezilîliği.....	76
1.2.4.2. Amelî Mezhebi.....	83

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERİF EL-MURTAZÂ: KUR'AN ANLAYIŞI, TEFSİR YÖNTEMİNİN TEMELLERİ, KAYNAKLARI VE ETKİSİ	85
2.1. Şerif el-Murtazâ'da Kur'an Vahyi ve İ'câz Teorisi	85
2.1.1. Vahiy Olgusu ve Kur'an.....	85
2.1.2. Kur'an'ın Otantik Oluşu ve Tahrif Nazariyesi.....	94
2.1.3. Şerif el-Murtazâ'da İ'câz Teorisi	106
2.1.3.1. Kur'an ile Meydan Okumanın Sübutu ve Karşı Muara- zanın Vukuu	109
2.1.3.2. Kur'an'ın İ'câz Yönü: Sarfe	114
2.2. Şerif el-Murtazâ'nın Tefsir Nosyonu ve Buna İlişkin Kaynakları	121
2.3. Şerif el-Murtazâ'nın Tefsir Anlayışının Temelleri.....	124
2.3.1. Şîa'nın Tefsir Temelleri ve Bunların Şerif el-Murtazâ'ya Etki- si	124
2.3.1.1. Şîi Tefsir'de İmâmın Hüccet Kabul Edilmesinde Murtazâ'nın Duruşu	124
2.3.1.2. Zâhir-Batın Ayrımında Şerif el-Murtazâ'nın Anlayışı .	134
2.3.2. Mu'tezile'nin Tefsir Temelleri ve Bunların Murtazâ'ya Etkisi	141
2.3.2.1. Tenzih Doktrini ve Müteşâbih'in Yorumlanmasında Şerif el-Murtazâ	142
2.3.2.2. Akıl ve İnsan Hürriyetinde Şerif el-Murtazâ	149
2.3.3. Şîa ile Mu'tezile Temelleri Açısından Murtazâ'nın Analizi	155
2.4. Şerif el-Murtazâ'nın Yararlandığı Tefsir Kaynakları.....	156
2.4.1. Temel Kaynakları	156
2.4.1.1. Nakil Kaynakları	157
2.4.1.1.1. Kur'an	157
2.4.1.1.2. Sünnet (Hadis).....	161
2.4.1.2. Rivâyet Kaynakları.....	164
2.4.1.2.1. Sahâbe Kavli.....	164
2.4.1.2.2. Tâbiûn ve Etbâu't-Tâbiîn Kavli	165
2.4.1.2.3. Öteki Müfessirlerin Yorumları	167
2.4.1.3. Dirâyet Kaynakları	168
2.4.1.3.1. Akıl.....	168
2.4.1.3.2. Arap Dili	171
2.4.2. İkincil Kaynaklar.....	174
2.4.2.1. Şîa Kaynakları	174
2.4.2.2. Mu'tezile Kaynakları.....	177
2.4.2.3. Ehl-i sünnet Kaynakları	180

2.5. Şerîf el-Murtazâ'nın Mu'tezile, Şia ve Ehl-i Sünnet Tefsîrine Etkisi	182
2.5.1. Mutezilî Mûfessirlere Etkisi	182
2.5.2. Şîî Mûfessirlere Etkisi	183
2.5.3. Sünnî Mûfessirlere Etkisi	186

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERÎF EL-MURTAZÂ'NIN KUR'AN'I ANLAMA VE YORUMLAMA YÖNTEMİ: NAKİL VE RİVÂYET BOYUTU	191
3.1. Şerîf el-Murtazâ'da Tefsîr ve Te'vîl Kavramları	191
3.2. Şerîf el-Murtazâ'nın Naklî (Vahiy Temelli) Tefsîri	196
3.2.1. Kur'an'ı Kur'an'la Tefsîri	196
3.2.2. Kur'an'ı Sünnet'le Tefsîri	201
3.3. Şerîf el-Murtazâ'nın Rivâyet Tefsîri	205
3.3.1. Kur'an'ı Sahâbe Kavli ile Tefsîri	206
3.3.2. Kur'an'ı Tâbiûn ve Etbâu't-Tâbiîn Kavli ile Tefsîri	210
3.3.3. Mûfessirlerin Yorumlarıyla Tefsîri	214
3.3.4. Rivâyete Dayalı Kur'an İlimleriyle Tefsîri	219
3.3.4.1. Sebeb-i Nüzul ile Tefsîr	219
3.3.4.2. Nesh Olgusuna Yaklaşımı ve Nesh ile Tefsîri	225
3.3.4.3. İsrailiyât ile Tefsîri	231
3.3.4.4. Kıraat Farklılıklarıyla Tefsîri	233

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞERÎF EL-MURTAZÂ'NIN KUR'AN'I ANLAMA VE YORUMLAMA YÖNTEMİ: DİRÂYET BOYUTU	241
4.1. Şerîf el-Murtazâ'nın Dilbilimsel/Luğavî Tefsîri	241
4.1.1. Etimolojik (İştikak) Tefsîri	242
4.1.2. Gramatik (Sarf ve Nahiv) Tefsîri	247
4.1.3. Retorik (Belağî) Tefsîri	253
4.1.3.1. Anlamda Mübalağa	254
4.1.3.2. Me'ânî İlminin İmkânlarıyla Tefsîri	256
4.1.3.2.1. İcâz-i Hafz	256
4.1.3.2.2. Takdim-Te'hir	261
4.1.3.2.3. Tekrar (İtnâb)	265
4.1.3.3. Beyân İlminin İmkânlarıyla Tefsîri	270
4.1.3.4. Bedî' İlminin İmkânlarıyla Tefsîri	273
4.1.4. Çokanlamlı (Vücûh) Kelimeleri Tefsîri	275
4.1.5. Mütekaribleri (Yakınanlamlıları) Tefsîri	282
4.2. Şerîf el-Murtazâ'nın Kur'an Elfazını Tefsîr Biçimi	285

4.2.1. Mübhemi Tefsîri	285
4.2.2. Müşkili Tefsîri	296
4.2.3. Murtazâ'nın Müteşâbih Görüşü ve Müteşâbihi Yorumlaması	303
4.2.4. Mücmeli Tefsîri.....	311
4.2.5. Umumu Tahsisi.....	314
4.2.6. Mutlakın Takyidi	321
4.3. Şerîf el-Murtazâ'nın Tefsîr Eyleminde Bütünlük Meselesi	324
4.3.1. Murtazâ'ya Göre Siyak-Sıbak veya Münasebât İlmi	326
4.4. Şerîf el-Murtazâ'nın Tefsîrinde İstişhad	329
4.4.1. Âyet ile İstişhad	330
4.4.2. Hadis ile İstişhad	334
4.4.3. Arap Şiiri ile İstişhad.....	335
4.4.4. Arap Nesri ile İstişhad.....	338
4.5. Şerîf el-Murtazâ'nın Baskın Tefsîr Tiplemesi: Kelâmî Tefsîr	340
SONUÇ.....	345
KAYNAKÇA	351

ÖN SÖZ

İnsanoğlunun tarih sahnesine gönderilişiyile eş zamanlı olan vahiy, gönderildiği toplumlara vahiy merkezli insanî bir hayat yaşamalarını emretmiştir. Kullarına acıyan ve merhamet eden ilahi irade, son elçisine varıncaya kadar yükümlü kıldığı hiçbir toplumu, vahiy nimetinden mahrum bırakmamıştır. Miladi 6. Asrın ikinci yarısına gelindiğinde gökle yer arasında alışıla gelen ilahi vahiy geleneği, Kur'an ile sonlanmıştır. Bu son ilahi vahiy anlamaya yönelik çabalar, sahâbe dönemi ve sonrasında da aynı heyecan ve hızla varlığını sürdürmüştür. Ancak vahyin indirildiği tarihten ve toplumdan zamansal olarak uzaklaşıldıkça Kur'an'ı anlamak ve murad edilen manayı tespit etmek bir önceki döneme nispeten daha da zor olmuştur. Bu nedenle Kur'an ilimleriyle ilgilenen İslâm âlimleri, âyetlerin daha sağlıklı anlaşılabilmesine ve nasları anlamadan doğacak muhtemel problemlerin çözümüne yönelik bazı disiplinleri bir kıstas olarak tesis etmişlerdir. Bu disiplinlere yönelik İslâm âlimleri ve düşünürleri tarafından tarihsel süreçte *Kur'an'ı anlama metodolojisi* diyebileceğimiz zengin bir şifahî ve kitabî kültür oluşturulmuştur.

İslâm dininin değişmez iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'in anlaşılması, yorumlanması ve pratize edilmesine yönelik İslâm dünyasında zamanla farklı anlayış ve yönelişler ortaya çıkmıştır. İslâmî ilimlerin gelişim sürecinde nasları yorumlamada iki farklı yaklaşım olarak rivâyet (ehl-i hadis) ve dirâyet (ehl-i rey) yönteminin hem Sünnî hem de Şii literatürde ortaya çıktığı bilinmektedir. Hicri dördüncü asırdan itibaren bu iki ekolde (Sünnî-Şii), rivâyetçi anlayış karşısında dirâyetçi anlayışın güç kazanmaya başladığına şahidlik etmekteyiz. Şii dünyada hâkim mezhep haline gelen İmâmiyye ekolünde bu iki temel anlayış, "ahbârî" ve "usûlî" diye isimlendirilmiştir. Hicri

ilk üç asırda Şîa'da hâkim düşünce olan ahbârî anlayışa karşı ilk muhalif söylem geliştiren, Şeyh Sadûk lakabıyla bilinen İbn Bâbeveyh Kummi (v. 381)'dir. Bu anlayış, zamanla tefsîr, hadis ve kelim gibi İslâmî ilimlerin her alanında kendisini göstermiştir. Şeyh Müfid ve Şerîf el-Murtazâ ile güçlenerek devam eden bu usûlî anlayış, nasları anlamada rasyonel ve eleştirel bir yöntem geliştirmiştir. Bu yaklaşımın bir neticesi olarak Kur'an konusunda ahbârî (rivâyetçi) ekol tarafından savunulan tahrîf nazariyesi, şiddetli bir eleştiriye tabi tutularak reddedilmiştir.

Bu çalışmamız, hicri dördüncü asırdan itibaren Şîa literatürünün değerlendirilmeye tabi tutulduğu dönüşüm dönemini temsil eden Şerîf el-Murtazâ'nın hayat serüvenini, Kur'an anlayışını ve yorumlama yöntemini tespit etmeye yöneliktir. O, Şîi olmasına rağmen âyet yorumlarında bir Sünnî/Mu'tezilî gibi hareket etmekte ve önceki Şîi müfessirlere herhangi bir referansta bulunmamaktadır. Diğer taraftan ahbârî anlayışa sahip müfessirlerin imâmlara isnad ederek aktardığı ve Kur'an'ın tahrîf edildiği iddialarını içeren rivâyetleri de reddetmektedir. Teoride imâmın dini bilgideki etkin konumunu benimsediği halde tefsîr uygulamasında buna uymadığı görülmektedir. Şîi-ahbârî gelenekten farklı bir duruş sergileyen Murtazâ'nın tefsirciliği konusunda Türkiye'de henüz herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla İslâm dünyasında el-Emâlî isimli eseri çerçevesinde yüksek lisâns ve makale düzeyinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla Şîi/usûlî geleneğin merkezinde yer alan ve ahbârîlikten usûlîliğe dönüşümün en önemli temsilcisi kabul edilebilen Murtazâ'nın âyet yorumunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Çalışmamız bu anlamda ilim ve kültür mîrâsımıza bir nebze katkı sunabilirse, hedeflediği gayeye ulaşmış olacaktır.

Çalışmamız esnasında değerlendirmeleriyle araştırmanın olgunlaşmasına katkı yapan ve bizlere akademik ufuk aşıl原因an değerli danışman hocam Prof. Dr. Ömer KARA ve desteklerini esirgemeyen ilk danışmanım muhterem Prof. Dr. Ali EROĞLU hocalarıma kalbî şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez savunma jürisinde bulunan Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU, Prof. Dr. Necdet ÇAĞIL, Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN ve Prof. Dr. Tuncay

İMÂMOĞLU hocalarıma da faydalı değerlendirmelerinden ve katkılarından dolayı şükranlarımı arz ederim. Maddi manevi katkı sağlayan tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma müteşekkirim. Ayrıca büyük bir istekle İslâmî ilimleri tahsil etmem konusunda maddi-manevi her şeyini adayan ve doktora yapmaya teşvik eden merhum babama Rabbimden mağfiretler diliyorum. Bu yoğun çalışmamız esnasında cephenin arka kuvvetini oluşturan ve araştırmanın onlara yansıyan zorluklarına sabırla tahammül etmelerinden dolayı sevgili eşim ve çocuklarıma da ilgi ve zaman borçluyum.

Son olarak eserin sizlere ulaşmasındaki katkılarından dolayı Fecr Yayınevi ve editörü Hüseyin NAZLIYDIN'a teşekkür ederim.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Mehmet Zülfi CENNET

ERZURUM-2016